

ЗАВИЧАЈНИ ПРОСТОР У ПРОЗИ ЖИВОЈИНА ПАВЛОВИЋА

Сажетак: Рад истражује појам завичајног идентитета, проблем одсуства завичаја, поетски и функционални значај литерарног завичаја. Топонимијске и (псеудо)топографске одреднице литерарног завичаја позорница су за трагичне животне приче једног породичног стабла. Предмет истраживања биће и биографско поље дневничко-есејистичких записа (*Белина сутра, Дневници I–VI*) који одгонетају митопоетику (псеудо)завичајне топономастике присутне у низу приповедних и романескних остварења Ж. Павловића (*Траг дивљачи, Лов на тигрове, Вашар на Светог Аранђела, Лапот...*). Циљ рада јесте утврђивање функционалне и уметничке вредности остварене везе између интимног, искуственог и биографског кода и обликованих наративнопоетских садржаја.

Кључне речи: завичајни идентитет, одсуство завичаја, литерарни завичај, (псеудо)топонимија, митопетика

Одисеј из источне Србије (усуд одсуства завичаја)

Људи су склони идеји да је човек без завичаја као тело без душе. У трагању за душом уметника путеви су разнолики, непознати, непредвидиви, они светски и белосветски друмови, али и мирни, заборављени, завичајни. Живојин Павловић записује:

„Моје детињство и моја младост непрекидна су одисеја – цену номадства предратног чиновника, официра и просветних радника, плаћају њихова деца, плаћају одсуством завичаја“¹ Док се на око одсутан свет завичаја одупире идентификацији корена, пажљиви читалац препознаје у најдубљим стваралачким слојевима имплицитну потрагу за завичајем који, измичући стварно и географски, опстаје фиктивно, као литерарни завичај.²

Живојин Павловић (рођен 15. априла 1933. године у Шапцу) потиче из готово типичне послератне породице.. Његов отац, професор учитељске школе, у струци педагог и психолог, двадесет дана након рођења сина једин-

¹ Живојин Павловић, *Белина сутра*, Просвета, Београд, 1983, стр. 16.

² Мирко Ковач, *Ход по сенкама или скица портрет Живојина Павловића*, у књизи Ж. Павловића *Убијао сам бикове*, Народна књига, београд 1985, стр. 197.

ца, бива премештен у Сомбор, у коме му се 1935. рађа и кћи. Четири године касније породица се сели у Јагодину, где професор Павловић, уочи самог почетка рата, бива постављен за директора Учитељске школе „Сретен Аџић“. Читаву деценију провео је на тој дужности, да би се 1949. године породица поново нашла у Шапцу, на краћи период од две године, после кога следи селидба у Београд и место директора Шесте мушке гимназије, којим се завршава каријера Павловићевог оца.

Није случајно зашто ће једно од првих и суштинских питања у процесу интимне, али и уметничке и стваралачке самоспознаје бити: „Шта је мој завичај?“³ Дакле, не **где** је мој завичај, већ **шта** је мој завичај?! Идентитетска дилема је много дубља, или дубље схваћена у свести уметника, који се не мири са некаквом етеричном изворношћу свога бића. Мноштво визуелних и чулних доживљаја, живућих у сећању, аутору „Белине сутра“, није донело чисту спознају завичајног идентитета. Да ли је то Шабац, или пре Сомбор, оно место где је четворогодишњи дечак, загледан у Христово распеће, запиткивао: „Зашто Бога нема гаће?“⁴ и након тога Буњевки, која брише новинама прозоре, „задиже тешке, густо ткане, разнобојне сукње, да би се том приликом први пут суочио с белим гојазним бедрима без доњег рубља.“⁵ Ово је чудесни тренутак првобитне спознаје гнусобе тела (*врата од утробе* како ће касније дефинисати своју импресију повезујући је са реториком Мирка Ковача). Гнусобно-гадљиви доживљај телесног надаље прати готово сваку уметничку транспозицију емотивно-еротских односа у предоченом поетском свету. У Сомбору ће га по први пут сустићи грдња полицајца, незнађе удаљавања од родитељског дома, еуфорија дечијих колективних игара и први осећај љубо-море на тек рођену сестру чија колица „из неких мутних разлога“⁶ коначно покушава и да преврне.

Сећања из Алексинца и Јагодине такође егзистирају као неумирући део уметникове душе. Заслепљујући сјај слика трауматичног поласка у школу, породичног путовања до Сокобање, авантуристичких подухвата у брдина Бање, учинили су да Алексинац задобије епитет привременог завичајног уточишта, коме се, већ у следећем тренутку, у разбокореној Павловићевој ретроспекцији, намећу парадоксални доживљаји из Јагодине – сањалачки мир детињатва под пурпурним небеским сводом и батине у првом разреду гимназије добијене на часу веронауке од оца Макарија због питања: „С киме су се женили Каин и Авел, синови Адама и Еве, када су били први људи на земљи?“⁷ Дечак, који рано показује посебну духовну и интелектуалну активност, следећи законе логике и диктат рација, као зрео човек у трагању за за-

³ Живојин Павловић, *Белина сутра*, Просвета, Београд, 1983, стр. 16.

⁴ Исто, стр. 18.

⁵ Исто, стр. 19.

⁶ Исто, стр. 17.

⁷ Живојин Павловић, *Белина сутра*, Просвета, Београд, 1983, стр. 23.

вичажним извориштем спочитава и пресабира мноштво искуствених слика, како би дао моћну упоришну тачку себи и будућем настајућем фиктивном свету. Овакав одисејско-духовни напор конкретизоваће се двоструко - кроз самоодабир завичајног топонима, сједне стране, а са друге стране кроз конструкцију литерарне завијне топонимије. Прву конкретизацију експлицитно проналазимо у раним дневничким записима, али и у прозној књизи *Белини сутра* из 1984. године:

„Мени је завичај Вратарница. У то село, из којег ми је мати, долазио сам стално и, ма где био, враћао сам му се. Као да сам кружио и кружио, знајући, ипак, где ми је средиште.“⁸

То село које се, окружено брдима, налази на четрнаестом километру од Зајечара, добило је снагу дубине и плаветнила воде у коју Павловић са неоспоривом сигурношћу урања своје животно и стваралачко сидро. Вратарница (по лично Павловићевим истраживањима насеобина још из римског доба) је место где се истински обнавља животна енергија, али и енергија мозаика једног фиктивног света и многобројних животних судбина. Када је још 1953. ионако слабо здравље младог Павловића, почело озбиљно да се нарушава туберкулозним обољењем плућа, двогодишњи боравак на лечењу у Словенији, у санаторијуму Голник, пробудио је необично снажну потребу за писањем, а сликарска амбиција се трансформисала у страствену љубав према филму. Павловић ће рећи:

„Тада, на Голнику, у болесничкој постељи, као и у Београду, у време опоравка, а нарочито у селу Вратарница у источној Србији, где од малих ногу током године проводим по неколико месеци, настаје десетак приповедака будуће збирке *Кривудава река* и роман-првенац *Опрљени* (Њему, после неколико не богзна како успешних прерада, мењам наслов у *Дневник непознато?*)“.⁹

Из тих времена, па надаље, постепено се рађала и снажила идеја о низу књига које ће се дотицати истих тема и ликова. Могућност враћања на исто место и међу јунаке са којима је већ остваривао стваралачки саоднос, очаравала је ауторов дух и он се без отпора предавао заводљивој фокнеровској игри творења особеног „Менделејевог система“ у чијем је средишту роман *Вашар на Светог Аранђела*, око кога остале књиге круже попут планета.¹⁰ Највећи број књижевних јунака, још од Петка Стојиног из родослова фамилије Јотић, у сачињенију Аљоше Јотића (најмлађег и последњег потомка), на неки начин (или више начина) повезано је са зајечарским поднебљем у коме обитавају у снажној међусобној интеракцији реални и фиктивни локалитети (Вратарница, Голеш, Злодол, Виденова невеста, Врановци, Зјапина, Сиково, Високи дуб...). Павловић је имао амбицију да том измишљеном „универзуму“

⁸ Исто, стр. 26.

⁹ Михајло Пантић, *Писци говоре*, Друштво за српски језик и књижевност, Београд, 2007, стр. 13.

¹⁰ Исто, стр. 20–21.

да епску димензију, без икаквих претензија да исти буде обликован маркираним програмским граничницима. Једина мера за премер овог измишљеног света јесте у *ћудљивим хировима списатељске судбине*.¹¹

Литерарни завичај као стваралачки и инспиративни императив

Завичај је оно што одаберете
Милош Црњански

Оно што је Павловић одабрао да живи, живе и јунаци његовог приповедног света. Уметник-бунтовник није пристао ни на који облик намета живота. Он бира свој завичај и претвара га у неку врсту литерарног уточишта. Зашто баш овом месту, овој географској одредници под капом небеском, бива дато да постане извориште стваралачких надахнућа и корито/колевка повеликог наративног света?! Објашњење се можда може наћи у једном од дневничких записа, у коме, након одлуке да начини бекство из Београда у Вратарницу, аутор свој одабир вако образлаже:

„Живот на селу значио би мир, непосредан додир са природом, одступницу из цивилизације, драгоцену изолованост, психичко смирење, нервну равнотежу, мисаону концентрацију, распламсалост маште, ретке контакте са људима, рад, континуирани рад, пријатну атмосферу празних соба лишених присуства других, близину елементарног, ослобађање од ситних брига, од сувишних амбиција, од самољубиве агресије. Живот на селу представљао би остварење јединог смисла сопственог постојања“.¹²

Пејзаж у који је као уклесано легло село Вратарница, дедина стара кућа, све боје и мириси у њој, и око ње, прерасли су у трајну потребу и рајску тачку уточишта и надахнућа.

Планински венци надомак Вратарнице постали су источници мира, инспирације, тачке земаљске хармоније. У роману *Ланот*, у делу чији је наслов *Уместо увода*, садржана је преписка између др Јелене Лончаревић, доцента Ветеринарског факултета у Београду, и писца. Отвара се фиктивна полемика у којој писац није прецизно идентификован, те остаје у домену компетенције имплицитног аутора, мада у семантичком смислу постоје сигнали који указују на самог Павловића. Полемика има за циљ да демистификује, или бар проблематизује, топографске одреднице којима обилује проза Живојина Павловића. Др Лончаревић, као нека врста емпиријског читаоца, на првом месту изражава изненађеност открићем да је књижевник рођен у Шапцу (биографски маркер који упућује на Павловића), пошто је слика зајечарског поднебља из приповедног света импресивна и убедљива, у оној мери да дозвољава да се доживи као

¹¹ Михајло Пантић, *Писци говоре*, Друштво за српски језик и књижевност, Београд, 2007, стр. 21.

¹² Живојин Павловић, *Дневник, Изгнанство II, 1959/1960/1962*, Прометеј, Нови Сад, Kwit Podium, Београд, 1999, стр. 112.

завичајна. Затим, настављајући у духу илузије о присуству експлицитног читаоца, замера му вулгарну сировост у описивању, нарочито у описивању жене и полног чина, којим, по њеном мишљењу, деградира и своди и жену и сексуални чин на ниво анималности. Из читалачке визуре измишљена географија је чиста обмана, а њена је последица разочаран читалац јер се губи ефекат веродостојности. На крају, она не види сврху васкрсавања ликова у различитим романескним оквирима, када се већ читалац успео саживети са конкретним судбинама у једном роману. Износилац тврдњи, видимо, не припада свету професионално орјентисаног критичког фокуса. Намеће се питање чиме је Павловић мотивисан да покрене полемику? Ако пођемо од потенцираног става из његових дневничких записа да о себи и својим унутрашњим немирима, чији је продукт уметност сама, понајвише има права да говори лично, онда у овом акту препознајемо самопозваност на дефинисање поетичког дискурса. Речју, овај дијалогско-полемички увод уместо увода дубински се трансформише у аутопоетичку структуру. У одговору (псеудо)читатељки садржан је структурни, мотивски и идејно-стваралачки модел из кога је изникла сага о породици Јотић чија исприповедана темпоралност обухвата читав век. Одабир идентичне завичајности за себе и своје јунаке дубоко је лични чин:

„Јер писац, слично дивљим животињама, мора имати свој *атар* у чијем ће се простору слободно кретати, и у коме неће другима бити на сметњи, а тако нешто у постојећем свету није могуће“.¹³

Павловић измишља литерарану територију, негде ипак конкретно закачену за постојеће земаљске тачке (фиктивна покрајина Сејменски до у конкретној источној Србији), тек довољно да производи пишчеве маште читаоца лише себичне индиферентности, да га „узбуде јаче од живота, да га радују, опијају, препадају, згражају, плаше и трезне“¹⁴ у оној мери у којој то сама стварност чини људима. Сага о Јотићима настајала је више од три деценије, и покрајина и породица стављени су у конкретан историјски контекст, а приповедани временски крак уназад досеже до 1883. када је „Јота Бугарин, најстарији члан племена будућих Јотића за којег се зна, извршио, у Зјапину, њиховом родном месту, над својим оцем, последњи лапот, па до 1981. када се најмлађем Јотићу, по имену Аљоша, губи сваки траг“.¹⁵ Балзаковско-фокнеровску технику функционисања књижевних ликова у више романескних остварења писац образлаже идејом о развојним ликовима и идејом о ликовима који попут постељица носе и износе нове: „ликови израстају једни из других попут лептирова из закукуљених ларви... као што браћа и сестре настају од својих родитеља“.¹⁶ Наиме, како су у животу људски карактери до ишчезнућа подложни променама, наглим или неосетним, тако и књижевне судбине носе

¹³ Живојин Павловић, *Лапот*, ДП „Знање“, Нови Сад, Квит Подиум Београд, 1993, стр. 14.

¹⁴ Исто, стр. 15.

¹⁵ Исто, стр. 15.

¹⁶ Исто, стр. 15–16.

императив самоспознаје и извесност преображавања. Слично Золином експерименталном роману, Павловићева приповедачка лабораторија¹⁷ из епрувета људских карактера, кува, загрева, филтрира и леди књижевне портрете. У њиховом делању нестварно се преображава у стварно, а стварно у привид и непостојање. Зато ће сам Павловић за први, видљиви слој својих књига рећи да припада реалистичкој приповедној традицији, али да постоји и оно што није видљиво што ову обимну прозу битно измешта у могућности додатних стваралачко-стилских дефинисања.

Литерарни завичај из циклуса *Дивљи ветар* (а и у ширем стваралаштву) у низу романа и приповедака егзистира као битна стваралачка одредница, уједно и као судбински код за повезивање живота, делања и умирања јунака. Измишљена литерарна територија, са реалним геоморфолошким карактеристикама, носилац је конкретног печата времена, менталитетских склопова и фолклорних мозаика. Понајмање марећи да ли ће се то неке допасти или не, на начин примерен природи уметника, говор о јунацима и њиховим судбинама у крилу источне Србије за Павловића је у суштини био и прилика за говор о самом себи.

*(Псеудо)Завичајни простор и јунаци
(топономастика и семантички приступ)*

Простор, који Живојин Павловић бира за позорницу на којој се одиграва већина фиктивних животних прича, јесте широк и дат у виду развијене (псеудо)топонимије. Топоними су пажљиво бирани, поседују дубље значење и најчешће су изведенице или кованице. Биране ситуације, ликови и дешавања (готово увек трагични и насилни), смислено су везани за именовани простор. Просторна категорија у наративном процесу најчешће је означена као екстеријерска. Јотићи се „рађају, множе, живе, гину или умиру, обрађују земљу, гаје пчеле, беру грожђе, праве вино, пеку ракију, учитељују, ратују, дижу револуцију, убијају... ишчезавају из живота и из памћења“¹⁸ под небом источне Србије, у зајечарском округу. Следећи топоними и топографске одреднице могли би се дефинисати као фреквентни: Врановац, Врбовача, Зјапина, Штрпчев млин, Сејменски до, Змијанац, Сиоково, Ковачица, Злоречица, Бездет, Злодол, Бабји вис, Црни врх, Голеш и Разминибраћа.

У роману *Вашар на Светог Аранђела*, међу свескама Аљоше Јотића, најбољег студента етнологије, налазе се и фрагменти дневничких записа:

¹⁷ Књижевним циклусом *Дивљи ветар* обухваћена је, у 10 књига приповедне прозе, сага о Јотићима. Садржи следеће наслове: *Лапот*, *Они више не постоје*, *Расло ми је бадем дрво и друге приче*, *Лутке на буњишту*, *Сејменски до*, *Задах тела*, *Ветар у сувој трави*, *Траг дивљачи*, *Вашар на Светог Аранђела*, *Зид смрти*, *Лов на тигрове* и *Кругови*.

¹⁸ Живојин Павловић, *Лапот*, ДП „Знање“, Нови Сад, Квит Подиум Београд, 1993, стр. 15.

„Источна Србија:

Чим се од Параћина одбијем за Зајечар, дочека ме предео лепши но иједан. (Мој отац: опијен овим поднебљем до смрти...)“¹⁹

„Зјапина – ружно, застрашујуће име. Може ли човек бити добар ако је рођен у сенци таквог имена? (Мислим на оца...)“

Да ли је село добило име по реци, или река – по насељу“²⁰

Зјапину Аљоша касније, у истом роману, када преузима улогу хомодијегетичког наратора, додатно мистификује:

„По том скривеном ждрелу, скривеном иза Бездета, у гудури обраслој шибљем, увек сумрачној и пуној влаге и мириса на печурке и бућ, у древним временима и село и река добили су име. Наше село, питомо, приљубљено уз подножје трију брда, лепо и пуно сунца, неко је крстио страшним именом, али нико, ни најстарији људи, па чак ни мој деда по мајчиној страни (...) није умео да објасни порекло назива и његовог изумитеља...“²¹

Контрастна поставка светлом обливене насеобине и дивљег природног окружења продубљује доживљај мистичности древног и исконског. У далека времена, када је човек можда још трагао за спасењем, а жеђ за сунцем расла, настало је име реке и села. Присвојна заменица у служби епитета позиционира став јунака-наратора, односно аутора дневничког записа. У његовој свести застрашујуће име села не затамњује слику питоме, сунчане насеобине, коју Аљоша нескривено љуби, што не значи да је на том месту човек пронашао спасење. Но, порекло имена и његовог изумитеља остаје тајна, а све што је тајна, што до краја остане неизречено и неизрециво, прети да нам у неком немилном овоземаљском тренутку сруши стечену представу, што ће искуствено Аљоша перцепирати кроз лични удес, удес своје породице и свих јунака којим је испуњења чаура фиктивног света коме припада.

У роману *Лапот* Павловић се враћа истом простору, сада без сунца, хладном и претећем у коме је последњи пут, под окриљем новог века, а у сенци прадедовских веровања, извршен застрашујући чин усмрћења онемоћалог родитеља – лапот:

„Обрасла шибљем, стрмен се обрувава ка реци. Под обалом окомитом и пуном рупа, њен пас је узан, витак, извијен; на најужем месту премошћује га брвно, с камена на камен. Оздо, из топољака, вире гранитне стене – лице на кварне зубе. Река се зове Зјапина. Као и село. Као и пећина изнад села, под Ребром, из које извире“²²

¹⁹ Живојин Павловић, *Вашар на Светог Аранђела*, ДП „Знање“, Нови Сад, Квит Подиум Београд, 1993, стр. 82.

²⁰ Исто, стр. 88.

²¹ Живојин Павловић, *Вашар на Светог Аранђела*, ДП „Знање“, Нови Сад, Квит Подиум Београд, 1993, стр. 225.

²² Живојин Павловић, *Лапот*, ДП „Знање“, Нови Сад, Квит Подиум Београд, 1993, стр. 20.

У народној лексици источне и јужне Србије постоји глагол *зјап* што значи *бити широм отворен, падати у очи остављајући непријатан утисак празнине, избијати из нечега*²³, фигуративно се може схватити и као непријатан утисак остварен празнином и ширином отвора, језива дубина којом нешто може бити немило обухваћено или прогутано. Каже се у народу да *зјапе празна уста*, а мисли се на нештољену и нештољиву глад. Како год, оно што зјапи у колективној представи вазда је персонификовано, као човек дубоко и непредвидиво. Зјапина је родно место Јотића, тачка са које се или никада не одлази, или јој се беспоговорно враћају јунаци опхрвани чежњом за пејзажем у коме се, у пловећим маглама, разулареним ветровима и опојним мирисима трава, сједињују небески склад и овоземаљски парадокси.

Нарочита је семантика топонимских кованица: Злодол, Бездет, Злоречица, Разминибраћа. Символика ових простора остварује се њиховим везивањем за трагичне и необично сурове догађаје: из Злодола се јавља Блашко и саопштава да је, испод Зјапине, заклан Тачко. Злодолци су затекли застрашујућу слику људске суровости – распореног човека напуњеног пшеницом; у Зјапини се петогодишњи близанци Благоја Јотића, Предраг и Ненад, утапају у винској буради, у подруму породичне куће; испод Бабјег виса, у теснацу Разминибраће, убијен је, из заседе, Славко Славац; у магловитим шумама изнад села Зјапине извршен је последњи лапот далеке 1883. године руком Јоте Петковог над оцем Петком Стојнином. Пате бездетне мајке и породице, или се у трагичним случајностима губе вољена чеда и смисао живљења. Персонификовани пејзаж и специфичне топонимијске одреднице остварују у необичном сгласју неки вид симболичке карактеризације егзистенцијалног простора. Простор је оличење демонског и претећег, налик некаквој троглавој немани пред којом човека угрожава страх неизвесности у којој ће глави нестати. Топоним Злоречица еуфемистичким призвуком иронизира и проблематизује напор који човек чини како би се умилостивиле силе природе.

Цела област (покрајина) обухваћена је називом *Сејменски до*, а реч *сејмен(ин)* позната нам је као турцизам (иначе је персијског порекла) у значењу *јаничарског војника, пешака*²⁴. Зато би се све што дише у том долу, што има облик, боју или мирис, могло посматрати као једна од искона мобилисана душа што има само један циљ – превладати и надвладати зле духове трошности, дотрајавања и нестајања, зле духе са овога и са онога света, изван и у самом човеку. Целокупна наративно обликована једновековна трагедија поднебља као да је извориште имала ту, међу староседеоцима, у крилу непредвидиве ћуди природе. Ниједан светски рат, никакав спољашњи непријатељ није оживео лице зла на начин на који су то чинили сами, заплетени и запретени у кучину својих веровања, сујеверја, магијских работа, ношени светрајућим нагонима за преживљавањем. Утапали су се и клали, орали и

²³ *Речник српског језика*, Матица српска, Нови Сад, 2007, стр. 435.

²⁴ Иван Клајн-Милан Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Прометеј, Нови Сад, 2006, стр. 1111.

жњали, певали и хапсили, опијали, убијали, обљубљивали све за исти грош. Револуција није донела романтичарску слободу света. Зјапиле су крвљу нато-пљене оранице (и четничком и партизанском) као донске степе. Отуда се ни селу, ни пољу, ни реци, ни било чему што чини човеков егзистенцијални атар није могло дати име топло и очовечено. Зјап који без милости обухвата све судбине Павловићевих јунака, у распону од стотину лета, лексички и семантички се потврђује у топонимима Злоречица и Злодол, сугеришући да се зло, у свим својим видовима, занавек уметнуло и присајединило са појединачном и колективном судбином људи зајечарског поднебља.

Етномитолошки слој (покушај разоткривања митопетичких наслага)

Дубљи садржајно-значењски слој приповедног опуса Живојина Павловића може се разматрати и разумевати тек након пажљивог истраживања његових дневничких и есејистичких записа. Ови записи су императив за ново ишчитавање наративних текстова. Посвећеност дневничкој форми²⁵ евидентна је и у романескним структурама где се појављују многобројни фрагменти овог типа. Базични део романа *Лов на тигрове*, између осталих интерполованих садржаја, чини Аљошин дневник о чијој сврси сам аутор каже:

„...ја из свог претинца у келнерској гардероби узимам Дневник и одлазим у пуну салу за билијар, да се пажљивим бележењем свега што видим и што осећам браним од бесциљности живљења“.²⁶

Искусвена грађа, већ садржана у вишедеценијским белешкама прелазног жанра, преобликована је кроз ликове и догађаје фиктивног литерарног света. Павловић би се могао посматрати као прототип за Аљошу Јотића, обојица су учесници студенских демонстрација 1968. (*Испљувак пун крви*, забрањивано и спаљивано сведочанство немилих догађаја), обојица из истог начине бајроновски бег, како би у сеоској осами пронашли спокој и излаз из обесмишљености, обојица поклоници Ничеове филозофије, натуралистичке спознаје света и непоправљиво згрожени над задахом и гнусобом телесног. Павловић – страствени слушалац предања из зајечарског поднебља, Аљоша – најбољи студент етнологије у Београду. Све што живи и ствара, Павловић бележи у својим дневницима, а Аљоша истражује и сачиљава родослов Јотића, оставља за собом и несређене свеске записа о животу на Голешу и рефлексије о породичном страдалништву. Тако је, у дубокој спреси уметника и твореног јунака, обостраној коренско-усудској вези са источном

²⁵ Живојин Павловић, *Изгнанство I* (Дневник '56/ '57/ '58), *Изгнанство II* (Дневник '59/ '60/ '62), *Испљувак пун крви* (Дневник '68), *Diarium I* (Дневник '87/'88/'89), *Diarium II* (Дневник '90/'91), *Diarium III* (Дневник '92/'93), Прометеј, Нови Сад, Квит Подиум, Београд, 1999.

²⁶ Живојин Павловић, *Лов на тигрове*, Прометеј, Нови Сад, Квит Подиум, Београд, 1993, стр. 108.

Србијом, створен предуслов да се разграна етномитолошки слој у оквиру наративног, те да се експлицитно препознаје и конкретизује кроз одабрани лексички фонд. Речју, мишљења смо да све оно што је као причу, звук, боју и ритам упијао и усвајао Павловић од детињства у Вратарници и источној Србији, све је то уткано не само у сагу о Јотићима, већ у целокупно уметничко стваралаштво, књижевно и филмско.

На првом месту то потврђује говор јунака који се разликује од језика наратора као у потврђеној релистичкој пракси. Јунаци говоре некњижевним језиком, језиком са снажним и особеним дијалекатским обележјима. Он у себи чува експресивност и значења таложена вековима, обележена историјским неминовностима, одупирући се истовремено хиру времена који би да затире и заборавља. То је језик на коме мисли и болује Петко Стојинин у тренуцима док чека извршење лапота и век касније, то је језик којим Аљоша не говори, али га слуша и разуме тражећи у њему одговоре на дилеме сопственог идентитета и дилеме филозофије живљења и опстанка људи из Сејменског дола. Додељујући Аљоши улогу студента етнологије, Павловић отвара простор да усвојене архетипске и етномитолошке кодове транспонује у литерарне слојеве.

Локални говор јунака доноси традиционална веровања у демоне природе. Поснажнији међу њима јесте водени дух који има власт и интеграцију у воденим просторствима, радо покрај, или у самим, воденицама, мада никада није добронамеран према воденичарима и људима. Отуда Штрпчев млин бива попрште нагона, прељуба, сукоба, несреће. Много је јунака Павловићевих са судбином утопљеника: Предраг и Ненад се утапају у петој години живота (у бурету додуше), Миодраг Јотић звани Жућа се дави у Тимоку, малог Ристу прогута река Зјапина. Крај реке, или на њеном извору, јавиће се, у различитим облицима, страховита приказа воденог духа:

„Давно, давно – још бејасмо деца; тек што смо пошли у школу – беше се рашчуло да у пећини, из које извире Зјапина, живи пустињак... из пећине су, кажу, допирали крици, а неки људи, што су тражили изгубљену стоку, рекоше да су га и видели, белог и буђавог, сличног пању, како као сабласт стоји усред врела, исколаних беоњача и раширених руку на којима су неподсецани нокти били велики и криви као српови... Прчињавала нам се страшна сподоба оплетена паучином“.²⁷

Сви су се пустињака од детињства бојали, сви сем Вука Бабића²⁸, али Вук је страствени пецарош, а по веровању, успех у рибарењу је резултат са-

²⁷ Живојин Павловић, *Вашар на Светог Аранђела*, ДП „Знање“, Нови Сад, Квит Подиум Београд, 1993, стр. 225–226.

²⁸ Сви ликови поменути у овом раду спадају у групу оних чије се делање, или судбине, укрштају у више прозних остварења. Функције им се мењају, па се тако неки од њих из перспективе споредног јунака, гласника или наретера, преображавају у актере и протагонисте и обрнуто. Неки пак бивају само поменути у одређеним приповедним ситуацијама, тек да општа структура умрежења не буде пољуљана.

радње са нечастивим.²⁹ Након успешног риболова, рибар се утопи или умире, па се у народу каже *дошао ђаво по своје*³⁰. А ђаво, у овом случају, након што Вук на белом коњу ушета у Врановац и постане симбол победе револуције, добија обличје жене у лику нимфоманке др Соње Спалајковић, којом се Вук жени. Само су жене у стању да опште са воденим духовима, да се, као што то Соња чини, разблудно купају и маме својим телима и да не бивају кажњене за то што нарушавају пространство божанског. У мрежу помамне телесности Соње Спалајковић упашће многи Павловићеви јунаци. Неки из те мреже живу главу неће извући. Жућа Јотић ће извршити самоубиство утапањем у Тимок, а брат му Благоје, у тренутку потпуног духовног клонућа, пуца себи у главу. Крај њега ће „као сита звер“ лежати пиштољ док му жена Боринка, скрхана преваром и љубомором, Соњином сотонском природом, годинама води битку са *милосницама* у чијој се власти нашла. У веровањима из источне Србије *милоснице* су демони болести, често нападају у сну. Болесник запада у стање трансa, добија необичну снагу и бори се са замишљеним непријатељима. Аљошу дубоко потреса болест мајке, начин на који описује њене нападе подсећа на реконструкцију призора демонских чињења:

„Пала је у постељу бунцајући у сну, а на јави говорећи бесрамне бљувотине. Напади су трајали сатима и завршавали се у грчевима читавог тела којим је опонашала сексуалне покрете“.³¹

У више наврата се међу лексемама у локалном говору јунака могла чути реч *караконџула*. У етномитологији је протумачена као спој речи *кара* што значи црни и *конџа* што значи утвара, вампир (турцизми). Дакле црна утвара, демон. Караконџула се каткад изједначавала са воденим ђаволом (па би то могао бити и пустињак из Зјапине), али појам Павловић најчешће везује за женске ликове. Веровања из Вратарнице(и из Бугарске) која караконџулу често изједначавају са воденим демоном нису без основа, пошто је у старијим веровањима и вода била једно од станишта хтонских демона – духова покојника.³²

У моменту када Видоје Јотић звани Реброња, због скандала са четничком удовицом Живаном, препричава шта зли језици народски о њему говоре, врхунац директне вербалне карактеризације је у синтагми „тенац зјапинсћи“.³³ У етимологији тимочког краја *тенац* је вампир. Сељаци, дакле, виде Реброњу као зјапинског вампира, утвару која доноси зло и лишава живота (због њега умире муж „кракате Перке“), виде га као разблудног сина који заводи и са-

²⁹ Слободан Зечевић, *Српска етномитологија*, Службени гласник, Београд, 2008, стр. 728.

³⁰ Исто, стр. 728.

³¹ Живојин Павловић, *Вашар на Светог Аранђела*, ДП „Знање“, Нови Сад, Квит Подиум Београд, 1993, стр. 281.

³² Слободан Зечевић, *Српска етномитологија*, Службени гласник, Београд, 2008, стр. 780.

³³ Живојин Павловић, *Вашар на Светог Аранђела*, ДП „Знање“, Нови Сад, Квит Подиум Београд, 1993, стр. 311.

живи се са Живаном, и са Милицом, ћерком њезином, све под проклетством воденичарског крова.

На крају, читав наративни циклус о Јотићима Павловић обједињује и објављује под називом *Дивљи ветар*. По исконским предањима Зајечараца и околних житеља, у ветру су душе мртвих и зли духови. Веровало се да се олуја шири са Црног врха. Вихор покрећу митска бића, у њему играју ђаволи, вештице и але.³⁴ Последњем изданку Јотића, Аљоши Јотићу, губи се сваки траг, негде 1981. године. Претпоставља се да, као и многи од његових предака, није завршио природном смрћу. Однео га је неки вихор људског зла, док је његова колибица-брлог јечала и јаукала под налетима дивљег планинског ветра.

Мистериозно ткаће фолклорног сујеверја, легенди, натуралистичке слике света и најдубљих интимних ломова изнедрило је особену митопоетику без које нема разумевања истинских уметничких намера. Митопоетички дискурс прокрвљује читаво романескно ткиво Павловићевог стваралачког напора. Човек из фиктивног Сејменског дола, под зајечарским небом, води саживот са демонима изван и у себи. Демонско је у камену, у води, животињи, риби, отровној трави. Може бити под кровом и под кошуљом, у сну се изроди под јастуком. Време пролази, војске пролазе, рађа се, пати, љуби и умире готово на исти начин, са истом страшћу за сунцем, земљом и ваздухом. Иза чудесних једновековних прича са стабла Јотићевог, чији су животи падали као незреле јабуке на црницу зајечарског поднебља, стоји уметник, бунтовник, писац, човек који се дрзнуо да изабере шта ће живети и шта ће стварати. Павловић није само узнео корене, сам је узнесење корена.

Извори

- Павловић, Живојин. 1983. *Белина сутра*. Београд: Просвета.
- Павловић, Живојин. 1999. *Дневник, Изгнанство II, 1959/1960/1962*. Нови Сад, Прометеј: Београд, Квит Подиум.
- Павловић, Живојин. 1993. *Ланот*. Нови Сад, ДП „Знање“: Београд, Квит Подиум.
- Павловић, Живојин. 1993. *Вашар на Светог Аранђела*. Нови Сад, ДП „Знање“: Београд, Квит Подиум.
- Павловић, Живојин. 1993. *Лов на тигрове*. Нови Сад, ДП „Знање“: Београд, Квит Подиум.
- Павловић, Живојин. 2008. *Испљувак пун крви*. Београд: Службени гласник.
- Павловић, Живојин. 1990. *Језгро напетости*. Београд: Београдски издавачко-графички завод, Српска књижевна задруга, Народна књига.

³⁴ Слободан Зечевић, *Српска етномитологија*, Службени гласник, Београд, 2008, стр. 791.

Литература

- Зечевић, Слободан. 2008. *Српска етномитологија*. Београд: Службени гласник.
- Ковач, Мирко. 1985. *Ход по сенкама или скица портрет Живојина Павловића*, у књизи Ж. Павловића *Убијао сам бикове*. Београд: Народна књига.
- Клајн, Иван Клајн, Милан Шипка. 2006. *Велики речник страних речи и израза*. Нови Сад: Прометеј.
- Пантић, Михајло. 2007. *Писци говоре*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност.
- Речник српског језика. 2007. Нови Сад: Матица српска.

Danijela Vujisić

HOME LAND LOCATION IN THE PROSE OF ŽIVOJIN PAVLOVIĆ

Summary: The immense prose of Živojin Pavlović in one of his works has united, by theme and main characters, more novels and short stories under the title "Divlji vetar". The cycle is a saga about the Jotić family whose family tree is being followed in the span of one century. Pavlović has woven life experience into this short story world, which we find in his diary-essayistic notes. The foundation of this experience is based on encounters with eastern Serbia, where fateful stories of the Jotić family take place. The intimate selection of the (pseudo)homeland placed in a specific historic time frame and the development of fictive geographic settlements as a result gave birth to a kind of literary homeland in which it was creatively safe to exist. Pavlović shows his deep connection to eastern Serbia through the excellent knowledge of the local dialect through which all of his main characters express the essence of their beings. The dialectic levels will enable the author to bring ethno-mythic dimensions into the branched world of short stories and without these dimensions, folklore levels would not be identified properly. By knowingly crossing traditions, beliefs, superstitions, dialectic characteristics and specific unavoidable historical events, the author achieved a unique homeland mythic-poetry.